

TANULMÁNYOK

SZENTE ZOLTÁN

A korai rendi gyűlések fő jellemzői és intézményei¹

A tanulmány a korai, azaz a XIII. és XIV. századi rendi gyűlések legfontosabb jellemzőit mutatja be. Ennek során meghatározza azok fogalmát, majd foglalkozik a középkori parlamentek kialakulásának egyes feltételeivel, valamint azzal a kérdéssel, hogy miért csak Európában alakultak ki a késő középkorban képviseleti típusú intézmények. Ezt követően sorra veszi azokat az okokat, amelyek a különböző országokban a rendi gyűlések létrehozásához vezettek. A szerző megvizsgálja a korszak képviseletre vonatkozó fő elveit, a korai rendi gyűlések legfontosabb funkcióit, illetve jogköreit, és bemutatja a korabeli társadalmak rendi tagozódásának főbb modelljeit, legalábbis annyiban, amennyiben azok meghatározták egy-egy ország parlamentjének szerkezetét. Ennek során külön kitér Otto Hintze német jogtörténész klasszikusnak számító magyarázatára, amely a történeti hagyományokhoz kötötte a korai rendi gyűlések belső tagozódását, sőt az érintett országok későbbi politikai fejlődését is. Végül a korai parlamentek működésének néhány általános vonását mutatja be.

A parlamentek, vagyis az országos ügyekkel foglalkozó, legalább részben képviseleti jellegű intézmények – különböző formában – hét-nyolc évszázada részei az európai történelemnek, s mára minden modern államban a hatalomgyakorlás, illetve az államszervezet nélkülözhetetlen, vagy legalábbis annak látszó szerveivé váltak.

Manapság semmilyen gondot nem okoz a parlament (kongresszus, törvényhozás) azonosítása. Mindenki bizonyosan ugyanazokra a szervekre gondol még azokban az országokban is – vagyis a szövetségi szerkezetű államokban –, ahol nem csupán egyetlen, országos képviseleti intézmény, hanem – a tagállami törvényhozásokkal együtt – több parlament működik. Ez azonban nem mindig volt így. A XII. és XIII. században, amikor általában a korai rendi gyűlések kialakulását teszik, számos tanácskozó és döntéshozó testület, szerv működött. A parlamen-

¹ A tanulmány részlet a szerző A parlamentek története. A korai rendi gyűlések kialakulásától a modern népképviseleti törvényhozásokig (Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2017) című, idén megjelenő könyvéből.

ti típusú intézmények kiválasztása nem csak azért nehéz, mert a mai értelemben vett „állam” fogalma még ismeretlen volt, hanem e testületek változékonysága, működésük rendszertelensége, szervezetük szabályozatlansága, végül a források hiánya vagy töredékessége miatt is.

Ebben a tanulmányban korai parlamenteknek a rendi alapon szervezett, rendszeresen összehívott, tanácskozó és döntéshozó jogkörű, képviseleti típusú, országos ügyekkel foglalkozó szerveket nevezem. A rendi szerveződés alatt a közrendűek (megyei köznemesség, városi polgárság, avagy harmadik rend) részvételi jogát is értem, míg a rendszeres összehívás követelménye a gyűlés intézményesülését, de nem feltétlenül a szabályos időközönkénti tanácskozást jelenti. Ez a definíció ugyan kétségtelenül kizár a középkori parlamentek közül számos ilyen névvel illetett általános (országos jellegű) gyűlést, ám ezt azért nem tartom problémának, mert a középkori parlamentek kialakulása olyan összetett folyamat volt, amely nem volt mindig egyenes irányú; így tehát az említett meghatározás alapján beszélhetünk „teljes” vagy „kifejlett”, illetőleg „nem teljes” vagy „nem kifejlett” rendi gyűlésekről, amelynek alapján talán még a fejlődés folyamata is jobban nyomon követhető. Épp a korai képviseleti gyűlések fejlődésének történetisége miatt számomra kevésbé lényeges kérdés az „első”, illetve „legelső” parlament(ek) azonosítása.

1. A középkori parlamentek mint a keresztény Európa feudális és rendi intézményei

A rendi gyűlések a XII. század végétől kezdtek kialakulni, de megjelenésük és elterjedésük leginkább a XIII. és a XIV. századra tehető, jóllehet néhány országban a teljes, kifejlett gyűlés, vagyis amikor mindegyik rend saját jogú képviseletet nyert a parlamentben, a XV., sőt a XVI. századra is átnyúlhatott. A rendi országgyűlés különböző elnevezésekkel Európa minden királyságában,² sőt több összetett monarchiában, számos provinciában és társult államban is létrejött.

A rendi gyűlés szokásos elnevezése „udvar” (*Cortes* vagy *Corts*) az Ibériai-félsziget monarchiáiban, azaz Aragóniában, Katalóniában, Kasztília-Leónban, Valenciában és Portugáliában, „parlament” Angliában, Írországbán és Skóciában (*Parliament*), továbbá Sziciliában, Nápolyban és néhány más itáliai fejedelemségben (*Parlamento*), „általános rendi gyűlés” Franciaországban (*États généraux*) és a németalföldi Egyesült Provinciákban (*Staten-Generaal*), „birodalmi”, illetve „tartományi” gyűlés a Német-Római Birodalomban (*Reichstag*) és

² LORD, Robert Howard: *The Parliaments of the Middle Ages and the Early Modern Period. The Catholic Historical Review*, Vol. 16. No. 2. July 1930, 126–127.; MYERS, A(lec) R(eginald): *Parliaments and Estates in Europe to 1789*. Thames and Hudson, London, 1975, 24.; KOENIGSBERGER, H(elmüt) G(eorg): *Parliaments and Estates*. In R. W. Davis (ed.): *The Origins of Modern Freedom in the West*. (Stanford, Stanford University Press, 1995.) 150.

tartományaiban (*Landtag*), Dániában, Norvégiában (*Rigsdag*) és Svédországban (*Riksdag*), „gyűlés” Csehországban (*Sněm*) és Lengyelországban (*Sejm*), „Országgyűlés” Magyarországon és a szláv országokban (*Sabor*, *Zemski Sobor*). Közép- és Észak-Európában gyakran használták továbbá a diéta elnevezést is. A kisebb tartományokban egyéb elnevezéseket is használtak (például *Congregazione generali*, azaz általános gyűlés a Szavojai-ház uralma alá tartozó területeken).

Tulajdonképpen a városállamokon, illetve a függő státusú területeken kívül mindenhol működtek rendi gyűlések. Néhány olyan korábbi városállamban, amely később ugyan hercegséggé alakult, ám amelyben nem fejlődött ki a rendi szerveződés, mint például Veronában és Milánóban, nem alakult külön rendi gyűlés. Ezzel szemben néhány országban vagy tartományban, mint például Szicíliában vagy Flandriában, ahol nagyon erős volt a közösségi szellem, még más államok fennhatósága alatt is lényeges szerepet játszott nemcsak az idegen hatalom ellensúlyozásában, hanem a területi integritás megőrzésében is.

A parlamenti típusú képviseleti intézmények a középkori európai történelem termékei.³ A feudális és rendi társadalomhoz kötődtek, annak fejlődése során alakultak ki olyan formában, amely más nagy kultúrkörökben ismeretlen volt. Jóllehet Ázsiában vagy az iszlám világban is sok tekintetben hasonló feltételek voltak, mint a XIII–XIV. századi Európában (mint például nagy birodalmak, nagybirtokos osztály, egységes nyelvet beszélő elit), mégsem alakultak ki sehol másutt képviseleti intézmények, sőt a keresztény világ peremvidékén létező olyan birodalmakban sem, mint Bizánc vagy Oroszország. Az, hogy a képviseleti intézmények eredetét a középkori keresztény Európában kell keresni, alighanem több tényező együttes hatásának köszönhető. A feudális társadalom, a rendiség kialakulása, a katolikus egyház szerepe és felépítése, valamint a római jogi és a kánonjogi tradíciók egyaránt hozzájárultak a középkori parlamentek kialakulásához és fennmaradásához, sőt elterjedéséhez.

A feudális kötöttségek szerepe abban állt, hogy minden hűbéres katonai és pénzügyi kötelezettséggel tartozott a főhűbéresének. A király e kötelezettségek teljesítését rendszerint a rendi gyűlések közvetítésével kérhette, s viszont, a királyi vazallusok is ezen keresztül érvényesíthették, illetve védhették saját kiváltságaikat. A fejlett rendi gyűléseken már nemcsak a király saját vazallusai vettek részt, vagyis akik hűbértokait az uralkodótól nyerték, hanem a hűbéri láncolat alacsonyabb szintjein lévők is.

A rendi alkotmányok kifejlett formájukban a keresztény nyugat-európai országokban alakultak ki, s lényegük az volt, hogy a politikai hatalmat a „*meliores et majores terrae*”, vagyis az ország gazdaságilag, társadalmilag és politikailag uralkodó rétegei korporatív típusú szerveződésekben az uralko-

³ Bisson, Thomas N.: Introduction. In Thomas N. Bisson(ed.): *Medieval Representative Institutions. Their Origins and Nature*. (Hinsdale: The Dryden Press, 1973) 1.

dóval együtt gyakorolták.⁴ Szemben a korábbi korok alkalmi, kevésbé vagy egyáltalán nem intézményesült politikai gyűléseivel, a középkori országgyűlések nem csupán analógiái a modern parlamenteknek, hanem közvetlen előzményei,⁵ mert intézmény-fejlődésük – az országokéi eltérésekkel és időbeli megszakításokkal együtt – folyamatos volt, és összekapcsolódik a XVIII–XIX. században kialakult népképviselési parlamentekkel.

A rendiség gyökereit általában a Frank Birodalomig vezetik vissza,⁶ kifejlődését általában a XI. századra teszik. A „rend” kifejezés a latin *ordo* és/vagy *status* szóból ered, amely olyan társadalmi csoportot, illetőleg személyi kört jelent, amelynek tagjai meghatározott előjogokkal rendelkeznek, s akik ezáltal részesednek a közhatalomból.⁷ A rendek a feudális társadalmak alapvető jellemzőivé váltak, elkülönülésük, illetve tagozódásuk kijelölte és egyben kifejezte az egyének és közösségek társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét.⁸ Eredetileg meghatározott funkciókat társítottak a klasszikus három rendes társadalmi tagozódáshoz, amennyiben a papság, a nemesség, illetve a harmadik rend képében elkülönült azok osztálya, akik imádkoztak, akik harcoltak, és akik dolgoztak, igaz, a rendi tagozódás nem volt statikus és nem fogta át a társadalom egészét.⁹

A rendi társadalom a legtöbb országban a harmadik rend megjelenésével, azaz a városok felemelkedésével teljesedett ki, még ha a legtöbb országban csak a leggazdagabb és legnépesebb városoknak volt képvisellete, amelyeknek az uralkodó megadta ezt a privilégiumot. Figyelemre méltó továbbá az is, hogy egyes monarchiákban nem alakult ki a hagyományos három rend, vagy ha ki is alakult, nem mindegyik vett részt a rendi gyűlésben, bár a tartós távolmaradás – akármi volt is az oka – az adott társadalmi osztály, közösség önálló rendiségét is megkérdőjelezte, minthogy az egyik legfontosabb privilégium épp a saját jogú országgyűlési képviselő volt.¹⁰

⁴ HINTZE, Otto: Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes. in Otto HINTZE: *Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte.* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962) 120–121.

⁵ Ugyanott 121.

⁶ GRAVES, Michael A. R.: *The Parliaments of Early Modern Europe.* (Harlow: Pearson Education, 2001) 12.

⁷ FOLZ, Robert: Die Ständeversammlungen in den Deutschen Fürstentümern. in Rausch, Heinz (Hrsg.): *Die geschichtlichen Grundlagen der modernen Volksvertretung. Die Entwicklung von dem mittelalterlichen Korporationen zu den modernen Parlamenten.* Zweiter Band. Reichsstände und Landstände. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1974, 187–188.; DUBY, Georges: *The Three Orders. Feudal Society Imagined.* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1982), különösen 73–75.

⁸ BLOCKMANS, Wim: Representation (Since the Thirteenth Century). in Christopher ALLMAND(ed.): *The New Cambridge Medieval History. Vol. VII.* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) 33.

⁹ DUBY 76–80. A hármas rendi tagozódás kialakulásához és a más kultúrkörökből való analógiákhoz lásd BATANY, Jean: Des „Trois Fonctions” aux „Trois États”? *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 18e Année, No. 5., Sep.–Oct., 1963.

¹⁰ Megjegyzem ugyanakkor, hogy egyes történészek felfogása szerint a különböző rendi cso-

Azokban az országokban, ahol kifejlődött a rendi gyűlés, a hatalomgyakorlást általában a korona és a rendek közötti egyensúly, illetve együttműködés jellemezte. Ez nem valamifajta harmonikus kooperáció volt: a megerősödött uralkodók gyakran hagyták figyelmen kívül a rendek véleményét vagy érdekeit, s a középkori parlamentek történetének számos eseményéről ijesztő horrorfilmeket lehetne készíteni. Mégis, eltekintve a legkorábbi olyan gyűlésektől, amelyek csupán az uralkodói döntések nyilvános kihirdetéséhez biztosítottak közönséget, valamint azoktól, amelyeket az elégedetlen király az ellenállás első jelére felosztatott, a rendi gyűlések működése önmagában az uralkodói hatalom korlátozását, az abszolút monarchia akadályát jelentette.

A rendi gyűlések modern értelemben sehol sem voltak demokratikusak; még ahol a köznemesség és a városok (esetleg a papság) követeit esetleg választották is, a kiválasztás módját ma aligha neveznénk demokratikusnak a választók szűk köre, gyakori befolyásoltsága és a választás eredménye (kötött mandátum) miatt sem.¹¹

2. A képviselet eszméje a középkori gondolkodásban

A rendi képviselet nem azonos a modern népképviselettel, még ha a késő középkori és kora újkori európai felfogásban a rendi gyűlés az egész országot vagy a királyságot mint egészt képviselte is. E fogalmakon ugyanis a királyt és magukat a rendeket értették. Innen származik az uralkodó és a rendek „dualizmusára” vonatkozó felfogás, amellyel hagyományosan magyarázni szokták a rendi alkotmány jellegzetességeit.¹² Eszerint a rendi államban minden politikai hatalom egyének vagy korporációk privilégiumain alapult, s a rendek egyrészt korlátozták a királyi hatalmat, másrészt azonban tanácsadással és pénzügyi segéllyel (adómegajánlással) támogatták is azt.¹³

A rendi gyűlések képviseleti jellege a *quod omnes tangit, ab omnibus approbetur* („ami mindenkit érint, azt mindenkinek jóvá kell hagynia”) római

portok rendi gyűlésekben való – elkülönült vagy másokkal közös – megjelenésének semmilyen jelentősége nincs a rendiség összetételének meghatározása során. MITTERAUER, Michael: Grundlagen politischer Berechtigung im mittelalterlichen Ständewesen. in Karl BOSL (Hrsg.): *Der moderne Parlamentarismus und seine Grundlagen in der ständischen Repräsentation*. (Berlin: Duncker & Humblot, 1977) 15.

¹¹ Helmut G. Koenigsberger szerint a rendi gyűlések a középkori társadalom tagoltságát tükrözték, és így nem tekinthetők a modern parlamentáris demokráciák előzményeinek. Ld. KOENIGSBERGER (2. lj.) 1995, 136. Ez a vélemény nyilván alátámasztható azzal a ténnyel, hogy a középkori parlamentek képviseleti tartalma alapvetően eltért a mai törvényhozásokétól, és semmiképp sem voltak demokratikus intézmények napjaink felfogása alapján. A parlament mint intézmény történeti folytonossága azonban több alapvető jellemző (képviseleti elv, funkciók) tekintetében kimutatható.

¹² Ld. HINTZE (4. lj.) 121–122.

¹³ Hintze szerint maga a királyi hatalom is privilégiumként, uralkodói prerogatívaként jelent meg. Ugyanott, 122–123.

jogi elven alapult,¹⁴ amely a kánonjog közvetítésével terjedt el először a XII. és a XIII. században Nyugat-Európában, majd a kontinens más részein.¹⁵ Az elv újrafelfedezése az elfeledett római jog középkori újjáéledésének eredménye volt, ami egyrészt az egyetemek közreműködésének, másrészt a katolikus egyháznak volt köszönhető. A *quod omnes tangit* elvét a római jog részeként tanították a bolognai, és több spanyol egyetemen,¹⁶ de erre az elvre hivatkozott III. Honorius pápa is 1222-es meghívólevelében, majd később 1244-ben II. Frigyes császár, amikor a keresztény fejedelmeket és az egyháznagyokat hívta össze.¹⁷ A katolikus egyházkormányzatban már a XIII. század közepe előtt elterjedt a képviselő a domonkos,¹⁸ a ciszterci és a cluny szerzetesség¹⁹ körében. Az elv a XIII. századi rendi gyűlések szerveződésének egyik alapjává vált szerte Európában.²⁰

A *quod omnes tangit* elv azonban általános elismertsége ellenére nem önmagában állt; Jusztiniánusz törvénykönyvéből ugyanis nemcsak erre lehetett hivatkozni, hanem arra a jogelvre is, amely szerint az a törvény, amit a fejedelem akar (*quod principi placuit leges habet vigorem*), amiből az következett, hogy a rendi gyűlés csak megerősíti az uralkodó által hozott törvényeket, továbbá utalni lehetett még az ezt erősítő regulákra.²¹ A királyi jogászok továbbá – a király és a rendek közti politikai küzdelem alakulásától függően, avagy anélkül is, az uralkodói igények alátámasztására – gyakran hivatkoztak a fejedelem törvények fölöttiségére (*legibus solutus*), bár ezt a kifejtett rendi alkot-

¹⁴ Eredetileg Jusztiniánusz 531. évi törvénye tartalmazta ezt az akkor még magánjogi elvet. Egyes szerzők az „előparlament” kifejezést használták az ilyen gyűlésekre. Ld. például RussocK, Stanislaw: *Az európai „előparlamentek” tipológiája*. Különlenyomat a Századok 1972. évi 6. számából, 1973, 1392.

¹⁵ Ld. GRAVES (6. lj.) 9., MARONGIU, Antonio: *Medieval Parliaments. A Comparative Study*. (London: Eyre & Spottiswoode, 1968) 35., KOENIGSBERGER (2. lj.) 1995, 142.; KOENIGSBERGER, H(elm) G(eorg): *Monarchies, Estates Generals and Parliaments. The Netherlands in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2001) 4. Michael Graves szerint ugyanakkor nincs bizonyíték arra, hogy az első rendi gyűlések megszervezésekor valóban a korábbi vagy korabeli egyházi képviselői formák szolgáltak mintaként. Ld. GRAVES (6. lj.) 16.

¹⁶ Ld. BLOCKMANS (8. lj.) 2006, 49., O'CALLAGHAN, Joseph F.: *The Beginnings of the Cortes of Leon-Castile*. *The American Historical Review*, Vol. 74. No. 5. June 1969, 1509.

¹⁷ Ld. BLOCKMANS (8. lj.) 2006, 49.

¹⁸ Lásd erről részletesen BARKER, Ernest: *The Dominican Order and Convocation. A Study of the Growth of Representation in the Church During the Thirteenth Century*. (Oxford: At the Clarendon Press, 1913)

¹⁹ Ld. O'CALLAGHAN (16. lj.) 1534.

²⁰ Számos uralkodó közvetlenül is hivatkozott rá, mint például I. Edward angol király az 1295-ös ún. modell-parlament meghívólevelében („*what concerns all has to be approved by all*”). Idézi BLOCKMANS (8. lj.) 2006, 49.

²¹ Mint például a *Rex est imperator in regno suo* (a király a birodalmának uralkodója) és a *Quod principi placuit, legis habet vigorem* (a fejedelem akarata a törvény erejével bír). WILKINSON, Bertie (ed.): *The Creation of Medieval Parliaments*. John Wiley & Sons, Inc., New York et al., 1972, 21.; Ld. MYERS (2. lj.) 16., KOENIGSBERGER (15. lj.) 2001, 9.

mány sehol sem fogadta el, azzal, hogy a jog, a szokások, valamint az alattvalók (rendek) előjogai és szabadságai az uralkodókat is kötik.

A *quod omnes tangit* elv mellett, mintegy azt kiegészítve, a képviselő korabeli felfogására a római jog és a kánonjog egy másik intézménye is nagy befolyást gyakorolt. Ahhoz, hogy az uralkodó és a rendek együttműködése eredményes legyen, a királyok mindig igyekeztek elérni a rendi küldöttek teljes körű felhatalmazását (*plena potestas*), ami azt a követelményt jelentette, hogy a rendek követei a gyűlésben felmerült minden ügyben teljes jogkörrel képviseljék az őket küldő közösségeket, s amihez a rendi gyűlésben hozzájárultak, az osztályuk egészét, azaz a rend minden más tagját is kötelezze. Ennek különösen ott volt nagy jelentősége (és ott is volt a legnehezebb elérni), ahol a rendiség csak csökevényesen alakult ki, illetve ahol az egyes rendek maguk is tagoltak és megosztottak voltak. Számos monarchiában ugyanis a nemesség fő- és köznemességre oszlott, ahogy a harmadik rend sem volt homogén, ahol a városok és a megyei (grófsági) szabad földbirtokosok (dzsentrik) érdekei jelentősen eltértek. Ezekben a helyeken erős hagyománya alakult ki annak az ugyancsak rendies felfogásnak, amely szerint nem kötötte a rendek tagjait az olyan kötelezettségvállalás, amit távollétükben fogadtak el. A teljes körű felhatalmazás intézménye ezt kívánta elkerülni, hiszen ha az országgyűlések döntéseit utólag meg lehetett kérdőjelezni, akkor a gyűléseknek maguknak nem sok értelme volt.

A római jogi eredetű²² *plena potestas* elve először szintén a kánonjogban fejlődött ki, illetve nyert újbóli felfedezést és alkalmazást a XIII. század folyamán. Az egyházban az elvet nemcsak az egyházi bíróságokon alkalmazták, hanem az egyházi tanácsokban is, így például amikor III. Ince pápa 1200-ban konvokációjában a városok képviselőit teljes jogú képviseléssel hívta gyűlésre.²³ A teljes körű felhatalmazást a világi uralkodók is egyre gyakrabban követelték, és parlamenti meghívóleveleikben is rögzítették ezt az igényüket, az elsők között például az 1265. évi angol parlamentben vagy az 1307. évi aragóniai Cortes-ben.²⁴

A *plena potestas* elve bizonyos értelemben korlátozta a középkori parlamentek egy másik alapvető intézményének, vagyis a kötött vagy imperatív mandátumnak érvényesülését. Ez utóbbi azt jelentette, hogy azok a rendek és közösségek, amelyek küldöttek útján képviseltették magukat az országos gyűlésen (köznemesség, városi polgárság, alsópapság, esetleg a parasztság), részletes instrukciókban határozták meg, hogy követeik a különböző ügyekben milyen magatartást tanúsítsanak – azaz hogy mit fogadhatnak el, és mit nem. A városok vagy más közösségek küldötteinek felhatalmazása kiterjedt

²² Alexander Severus császár 227-ben kinyilvánította, hogy ha egy egyedi ügyben eljáró képviselő eltér vagy túljeszkedik a képviselt utasításán, akkor urát nem kötik az aktusai; más volt a helyzet, ha *plenam potestatem agendijárt* el. A *plena potestas* azt jelentette, hogy a proktor, (képviselő) teljes jogkörben képviseli a megbízóját; az elv Jusztiniánusz kódexébe is bekerült (Codex, 2, 12, 10).

²³ Post, Gaines: *Plena Potestas and Consent in Medieval Assemblies. A Study in Romano-Canonical Procedure and the Rise of Representation, 1150–1325. Traditio, 1, 1943, 360.*

²⁴ Ld. Post (23. l.) 369–370.

a király kéréseire adott válaszokra és a petíciók benyújtására, illetve a sérelmek előadására. Ezért különösen fontos volt, hogy a rendi gyűlésen való részvételre szóló királyi meghívólevelek tartalmazzák a gyűlés célját és a király javaslatait (kérdéseit).

A teljes körű felhatalmazás azonban elvileg minden ügyre, illetve bármely parlamenti döntésre kiterjedt, vagyis az olyanokra is, amelyekről a követutasítások nem szóltak. Ugyanakkor a két elv nem is volt egymás ellentéte, sőt szorosan összefüggtek; a rendek számára a *plena potestas* elsősorban nyilván azt jelentette, hogy küldöttjük jóváhagyhat bizonyos döntéseket – megadhatja például hozzájárulását a király által kért adókhoz –, amelyeket a maguk számára kötelezőnek fognak elismerni, ám csak a követutasítás adta keretek között (például a pénzügyi segély tekintetében meghatározott összegig).

Ahol gyengébb volt a központi hatalom, illetőleg erősebb volt a rendi szervezettség vagy a helyi autonómia, a tartományok vagy a városok függetlenebbek voltak a központi hatalomtól, és elkerülhették a *plena potestas* megadását.²⁵ A központi kormányzat érdeke mindig a teljes követi felhatalmazás elérése volt, míg a rendeké a kötött mandátum, illetve általa a végleges döntés jogának fenntartása.

A *quod omnes tangit* és a *plena potestas* (illetve az imperatív mandátum) elvei mellett további feudális képviseleti elvek alakultak ki a XIII. században. A rendi alkotmányosság politikai rendszerének alapvető eleme volt az uralkodó és az alattvalók közti dialógus, amelynek elvi alapjai a római jogból és a kánonjogból származtak, és kulcsfogalmak voltak a szükséghelyzet, a jóváhagyás és a képviselet, a politikai közösség (amelynek a király volt a feje) és a királyság „jóléte”, azaz a közjó gondolatának egyfajta korai megjelenése.²⁶ Ezek közül is kiemelendő a szükséghelyzet doktrínája, amely azt jelentette, hogy védekező háború, illetve általában a monarchia védelmében az uralkodóknak joga volt a szokásos feudális terheken túl további pénzügyi vagy más (főleg katonai) hozzájárulást kérni a rendektől, akik azt nem tagadhatták meg. Sőt, Angliában az 1215. évi *Magna Carta* szerint a király hadmegváltási és más adót (*scutagium vel auxilium*) a királyság közös tanácsa nélkül is kivethet – egyebek mellett – abban az esetben, ha a bevételre a király szabadságáért fizetendő váltságdíj miatt van szükség.

Szükséghelyzetben a király megkívánhatta a *plena potestas*-t a rendi követektől, mert ilyenkor rendszerint nem volt idő arra, hogy a küldöttek újabb utasításokért hazautazzanak. Ráadásul a királyság biztonságát fenyegető válságok esetén a rendi gyűlések szerepe az adók tekintetében inkább konzultatív jelleű volt, s csak kivételesen fordulhatott elő, hogy a rendek megtagadják a segély

²⁵ Speciális volt a helyzet ebből a szempontból a Német-Római Birodalomban, ahol a követek mint kvázi-önálló államok képviselői tárgyaltak a császárral, illetve a többi renddel.

²⁶ GENET, Jean-Philippe: Politics: Theory and Practice. in: Christopher ALLMAND(ed.): *The New Cambridge Medieval History. Vol. VII.* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) 6–7.

megszavazását (akkor, ha a király nem tudta igazolni a szükséghelyzetet).²⁷ Ha a király szükséghelyzetre hivatkozott, akkor nem tekintették érvényes megbízólevélnek azt, amely nem tartalmazott teljes körű felhatalmazást a követeknek; Katalóniában például egy 1358-as királyi rendelet megtiltotta a *potestas limitata*-t tartalmazó *procuratorium*-ot, azaz követutasítást.²⁸

A rendi képviselőlet feudális vonásait mutatja az is, hogy a személyre szólóan meghívottak számára a király (mint főhűbéres) által összehívott gyűlésen való részvétel kötelező, illetve – a nagy távolságok és az utazás veszélyei miatt – sokszor megterhelő kötelezettség volt, amelynek elmulasztása súlyos büntetést vonhatott maga után. Csak később alakult ki számos országban a proktorok általi, azaz személyes küldötteken keresztül történő (nem személyes) részvétel lehetősége, gyakran a király eseti engedélye alapján.

A késő középkorban tehát megjelent és az egész keresztény Európában elterjedt a képviselőlet eszméje. Ez azonban csak az egyik előfeltétele volt a korai parlamentek kialakulásának.

3. A rendi gyűlések kialakulásának okai

A rendi gyűlések kialakulásának nem egyetlen oka volt, hanem az többféle feltétel és körülmény együttes hatásának eredménye. A rendi képviselőleti szervek kialakulását általában a feudális monarchiák királyi tanácsának (*curia regis*) kiterjesztéséhez kötik,²⁹ s többnyire úgy tartják, hogy az első országos vagy provinciális politikai gyűlések a királyok kezdeményezésére jöttek létre. Eszerint az uralkodók udvari tanácsuk kibővítésével rendszeresen tanácskozássra hívták össze az egyházfőket és a legfontosabb főurakat az egész országból.³⁰ Ezeken a különböző néven illetett (*curia solemnis, curia*

²⁷ Franciaországban például már az első, 1302. évi Általános Rendi Gyűlés alkalmával – amikor IV. (Szép) Fülöp király a rendektől várt támogatást a VIII. Bonifác pápával való konfliktusában – az egyházközségek megpróbálták korlátozni prokoraik mandátumát azzal az érveléssel, hogy nem vethetik alá magukat teljesen a királyi akaratnak, ha az a pápa spirituális jogait érinti. Ezzel szemben Fülöp arra hivatkozott, hogy a pápa veszélyeztette a király és a királyság jogait és jólétét, s végül sikerült kikényszerítenie az akaratát. Ld. Post (23. l.) 399–400.

²⁸ Ld. Post (23. l.) 402.

²⁹ A középkori parlamentek közvetlen intézményi előzményei között szokták még említeni a feudális katonai gyűléseket és a politikai típusú helyi gyűléseket is. Lásd például Bisson, Thomas N.: *The Military Origins of Medieval Representation. The American Historical Review*, Vol. 71. No. 4., July 1966, 1202.

³⁰ Több ország történetírásában is előfordultak azonban a magyar „kettős tanácshoz” hasonló teóriák, amelyek vagy azt állítják, hogy a rendi gyűlések a királyi tanácstól függetlenül alakultak ki [ld. például Kérészy Zoltán: *A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig.* (Csokonai Nyomda- és Kiadó-Részvénytársaság, 1898) 50.], vagy csak azon alapulnak, hogy a korábbi vagy hagyományos értelemben vett *curia regis* a parlament kialakulása után sem tűnt el, hanem – esetleg módosult jogkörrel – a rendi gyűléssel párhuzamosan működött.

plena, magnum concilium, colloquium, congregatio, Hoftag) gyűléseken részt vettek a prelátusok, mágnások, vagy – ahogy az némely országban szokás volt – akár valamennyi nemes. Később a királyi kiváltságlevéllel speciális privilégiumokat szerző városok „jó embereit”, vagyis küldötteit is meghívták.

Az uralkodókat különböző szándékok motiválhatták, amikor az ország olyan előkelőit, illetve rendjeit is meghívták alkalmi királyi tanácsaikba, akik egyébként annak nem voltak tagjai.³¹ A legtöbb történész úgy gondolja, hogy a középkori parlamenteket a monarchiák pénzügyi igényei hívták életre. Az európai háborúk ugyanis olyan költségessé váltak a XIII. és XIV. század folyamán, hogy finanszírozásukhoz már nem volt elegendő az a bevétel, ami a királyi jövedelmekből folyt be. A hódító háborúk költségei, illetve a háborúskodás technikai változásai egyre több pénzt igényeltek.³² Minél nagyobbra nőtt továbbá egy ország, annál költségesebb volt megszervezni a védelmét. A rendi gyűlések összehívására pedig azért volt szükség, mert a királyok hagyományos, feudális eredetű személyes jövedelmei (mint a regálék, a királyi birtokok bevételei) már nem voltak elegendők a monarchia fenntartásához. Ahhoz új, közvetlen adók kivetésére vagy eseti, illetve rendkívüli pénzügyi segélyekre is szükség lehetett, márpedig a király az ilyesfajta új bevételek megszerzésében sokkal jobban reménykedhetett, ha ahhoz megszerezte azok jóváhagyását is, akiktől e forrásokat remélte.

Az uralkodók fokozódó pénzügyi igényei mellett azonban az első rendi gyűlések összehívásának más okai is lehettek, mint például a trónutódlás, illetve az új király megerősítése, az uralkodó támogatás iránti igénye a mágnásokkal, vagy – mint IV. Fülöp francia király esetében – a pápával szemben.

De a rendi gyűlések uralkodói kezdeményezése nem csak azt jelentheti, hogy a középkori fejedelmek a képviseleti intézményekben új, hasznos eszközöket fedeztek fel politikájuk anyagi alapjainak megerősítéséhez. Valójában rá is kényszerülhettek ilyen országos gyűlések összehívására, különösen pedig arra, hogy állandósulásukhoz hozzájáruljanak.³³ Sőt sokan a középkori parlamentek kialakulása szempontjából meghatározó körülménynek tartják

³¹ A legtöbb országban azonban a szűkebb körű, napi ügyekkel foglalkozó királyi tanács azt követően is fennmaradt, hogy kibővített változata intézményesült, azaz kialakult a parlament intézménye. Angliában például a XIV. század közepétől egyértelműen szétvált a királyi tanács és a parlament, később pedig például VII. Henrik, az első Tudor-házi király inkább a királyi tanácsra támaszkodva kormányzott, s talán emiatt is az angol *House of Commons* mindig is ragaszkodott hozzá, hogy a királyi tanácsban tárgyalt törvények és pénzügyi kérdések kerüljenek a következő Parlament elé. FIELD, John: *The Story of Parliament in the Palace of Westminster*. (London: Politico's Publishing, 2002) 43.

³² Ld. például LORD (2. l.) 127.; GRAVES (6. l.) 28.

³³ A. R. Myers szerint például a rendi gyűlések majdnem kivétel nélkül akkor jöttek létre, amikor az uralkodó az egyházzal és a nemességgel vívott küzdelmet, amelyek következményeként a királyok kénytelenek voltak elismerni a rendek ellenállási jogát, mint Angliában János király 1215-ben, Magyarországon II. András (1222-ben) vagy Franciaországban Szép Fülöp 1314-ben. MYERS 145.

a korona és a nemesség közti hatalmi egyensúlyt, amelynek eredményeként olyan *modus vivendi* alakult ki, amelynek alapját a *Magna Carta*-ban és más hasonló dokumentumokban elismert rendi előjogok biztosították.³⁴ Az egyensúly ilyenformán a valóságban egyfajta szerződéses alapra helyeződött, ahelyett, hogy valamely felsőbb hatalom egyoldalú akaratkijelentéséből eredt volna.³⁵

A rendi gyűlések kialakulásának persze eltérő körülményei voltak a különböző országokban. A Német-Római Birodalom például sokkal tagoltabb volt, alkotórészei, különböző típusú világi és egyházi fejedelemségei és városállamai pedig jóval nagyobb autonómiával rendelkeztek annál, semhogy erős központi rendi gyűlés alakulhatott volna ki. Franciaországra egyszerre volt igaz a területi és nyelvi széttagoltság és a centralizáció, de mindkét körülmény nagyban hozzájárult az *États généraux* gyengeségéhez. Ha az uralkodó a provinciális gyűlésekkel is el tudta fogadtatni a kereskedelmi adót (*aide*), a tűzhelyadót (*fouage* vagy *taille*) és a sóadót (*gabelle*), és egyedül, a rendek jóváhagyása nélkül is képes volt kiadni rendeleteket, akkor aligha érzett indítatást az Általános Rendi Gyűlés rendszeres összehívására. Ezzel szemben a jóval kisebb és homogénebb társadalmú Angliában nagyobb volt az esélye a törvények végrehajtásának és az adók beszedésének, ha azokat a közösség is jóváhagyta. Az angol monarchia egységes királyság volt, így nem alakultak ki provinciális gyűlések, amelyek a parlament riválisai vagy helyettesítői lehettek volna.

A korai rendi gyűléseket többféleképpen is lehet csoportosítani. Antonio Marongiu szerint három alapvető típusuk alakult ki, s ennek alapján megkülönböztette az ünnepélyes alkalmakra összehívott gyűléseket, a konzultatív típusú, többnyire közfelkiáltással a hozzájárulást megadó gyűléseket, illetve azokat, amelyek jogi elismerést nyertek saját közösségeik képviselőire, illetve a korabeli hatalmi struktúra részeként.³⁶

Az egyes országok parlamenttörténet-írásában állandóan felmerülő probléma továbbá a rendi gyűlés, illetve parlament megkülönböztetése a kiterjesztett királyi tanácsoktól és más tanácskozó testületektől, nemcsak a források hiánya, hanem a korabeli elnevezések sokszínűsége vagy következetlensége miatt is. Ahogy a spanyol történészek megkülönböztetik a tényleges és jogi értelemben vett rendi gyűléseket (*de facto cortes* és *de jure cortes*), illetve a korlátozott és a teljes rendi gyűléseket (*curia reducida* és *curia plena*),³⁷ máshol hasonló eltéréseket a királyi tanácsok egyes formái és a valódi parlamentek közötti különbségeknek tekintenek. A rendi gyűlések továbbá, amint láttuk, nem egy csapásra alakultak ki, s gyakran rendszertelen összehívásuk, változó összetételük és

³⁴ DOWNING, Brian M.: Medieval origins of constitutional government in the West. *Theory and Society*, Vol. 18., No. 2., March 1989, 216–217.

³⁵ Ugyanott, 226.

³⁶ Ld. MARONGIU (15. l.) 47.

³⁷ Ld. MARONGIU (15. l.)

szerepük miatt sokszor nehezen különböztethetők meg az olyan tanácskozássoktól, amelyeket esetleg más célból (például kizárólag bíraskodásra) hívtak össze, vagy résztvevőik miatt (például mert az uralkodó csak egyes rendekkel tanácskozott) nem tekinthetők „valódi” rendi gyűléseknek.

4. A korai rendi gyűlések funkciói és jogkörei

A rendi gyűlések kialakulásának és elterjedésének okai természetesen nagyban meghatározták funkcióikat és elismert jogköreiket is. Ezek között gyakran és a legáltalánosabb értelemben az uralkodónak szóló tanácsadást (*consilium*), és a segélyek (adók) megszavazását (*auxilium*) említik.³⁸ Ez a felfogás azonban elsősorban abból indul ki, hogy király vagy az egész monarchia érdekei szempontjából mi volt a rendeltetése a rendi gyűléseknek. Mások a fejedelem és a rendek dualizmusát a középpontba állítva az adók megszavazását, illetve – ennek ellentételezéseként – a rendi sérelmek orvoslását, illetve a helyi privilégiumok védelmét tekintik fő funkcióknak.³⁹

Az mindenesetre biztos, hogy a rendi gyűlések elismert hatásköre és tényleges szerepe eltérő volt időben és helyileg is. Mégis, ahogy a korai parlamentek fogalmának meghatározásakor láttuk, minden olyan gyűlés, amit parlamentnek tekinthetünk, valamilyen formában rendelkezett az országos ügyekben való tanácskozás és a döntéshozatalban való részvétel jogával, azaz alapvetően politikai jellegű intézmény volt.⁴⁰

A tanácsadás legkézenfekvőbb módja az uralkodó által meghatározott országos ügyek megtárgyalása a királlyal, illetve a döntés meghozatalában való részvétel. Ezt ma leginkább a törvényhozásban való közreműködésnek nevezhetnénk, de a XIII–XV. század folyamán az *auxilium* tekintetében a hangsúly valóban a rendek és közösségek véleményének kikérésén, meghallgatásán, az ügyek közös megtárgyalásán volt, amihez képest a törvény (amelynek rendszerint még egy országon belül sem volt egységes elnevezése) mint a rendek által jóváhagyott uralkodói, vagy akár a közösen hozott döntés megjelenési formája csupán másodlagos, technikai jelentőségű kérdés volt.

A törvények megalkotásában való közreműködés egyrészt hosszú idő alatt fejlődött ki, másrészt terjedelme nagyon eltérő volt az egyes királyságokban. Amíg például a katalán és a valenciai parlament a királlyal együtt fogad-

³⁸ Ld. például GRAVES (6. lj.) 9.

³⁹ Ld. KOENIGSBERGER (2. lj.) 1995, 160.

⁴⁰ „A parlament célja az volt, hogy lehetővé tegye a király számára, hogy tanácskozhasson főembereivel – és másokkal, ha úgy kívánta – a fontos közérdekű ügyekről ... és a parlament fontos, folyamatosan növekvő bírói és pénzügyi hatalma ellenére megmaradt annak, ami kezdettől fogva mindig is volt, egy alapvetően politikai gyűlésnek.” TREHARNE, R(eginald) F(rancis): The Nature of Parliament in the Reign of Henry III. *English Historical Review*, Vol. 74., No. 293. Oct., 1959, 596, 610.

ta el a törvényeket, addig a kasztíliai rendi gyűlés csak petíciókban kérhette a királyt új törvények elfogadására. A francia Általános Rendi Gyűléseknek inkább csak konzultatív, mint jóváhagyó szerepe volt, azaz a francia királyok maguk alkották a törvényeket. A Brit-szigetek parlamentjei és a németalföldi, a német és a közép-európai, valamint a skandináv rendi gyűlések azonban általában az uralkodóval együtt hozták a törvényeket, igaz, ennek az együttműködésnek a tényleges tartalma esetről-esetre változhatott. Gyakori volt továbbá, hogy az uralkodó azt követően is megőrizte saját rendeletalkotási jogát, hogy az országgyűlés törvényhozási közreműködése elismerést nyert. A korai rendi gyűlések törvényhozási funkciójának gyakorlása az uralkodó és a rendek, illetve a rendek egymás közti folyamatos alkuján keresztül történt, s a mindenkori politikai erőviszonyoktól függött, hogy az egyes szereplőknek – a formális jóváhagyástól az egyoldalú döntéshozatalig terjedő skálán – milyen tényleges befolyása volt az egész eljárásra.

A rendi képviselőt alapjainál már láttuk, hogy amikor az uralkodók a feudális köztötségen kívüli katonai vagy pénzügyi segílyt kértek alattvalóiktól, akkor ehhez szükségük volt azok jóváhagyására. Sokan a rendi képviselői intézmények legfontosabb funkciójának az adók, illetve rendkívüli pénzügyi segílyek megszavazását tartják. Az államok pénzügyi igényeinek folyamatos növekedése nem csak a most tárgyalt korszakra volt jellemző; az államszervezet és az állami funkciók kiterjedésének ez természetes következménye volt. Az adók igazolását az adta, hogy az uralkodók kötelessége volt alattvalóik védelme, és e célból, különösen szükséghelyzetben, hozzájárulást kérhetett tőlük a király. A jóváhagyás erős uralkodó mellett inkább konzultatív és formális jellegű volt, míg minél erősebbek voltak a rendek, annál inkább volt szó tényleges alkuról. Ugyanakkor mindez csak főszabálynak tekinthető; még ugyanazon államban – például a XIV. századi Franciaországban – is ugyanúgy van példa a rendi gyűlés nélkül kivetett adókra, mint a király pénzügyi igényét elutasító rendi gyűlésekre.

Abból az általános elvből tehát, hogy a király a rendek hozzájárulása nélkül nem vethet ki új adót, nem feltétlenül következett a rendi gyűlés abszolút vétőjoga, vagyis hogy jóváhagyása nélkül egyáltalán nem lehetett új állami bevételekre szert tenni. A rendi képviselő közreműködése több királyságban már a XIII. századtól azt jelentette, hogy az országgyűlésen a rendek előadhatták sérelmeiket a királyi tisztviselők visszaéléseiről, a főurak hatalmaskodásairól vagy akár a király önkényes politikájáról abban a reményben, hogy a király azokat – az adómegajánlásért cserébe – orvosolja. Megint csak a fejedelem és az uralkodó közti politikai erőviszonyok függvénye volt az, hogy a pénzügyi segíly megszavazása ténylegesen is összekötődött a legfontosabb sérelmek orvoslásával, azaz annak feltétele volt, vagy pedig csak a rendek alázatos kérvénye, amelyeket a király vagy figyelembe vett, vagy nem.

A bírászkodás gyakori funkciója volt a korai parlamenteknek, annyira, hogy kifejlődésük kezdeti szakaszában ez volt a legfontosabb teendője az angol vagy a skót országos gyűléseknek. Franciaországban azonban a jogviták eldöntésének feladatát az egyébként *parlement*-nak nevezett törvényszékek látták el már a XIII.

századtól, míg számos középkori parlament tényleges bírói tevékenységet nem végzett, hanem csupán a súlyos, hűtlenségi vagy hazaárulási ügyekben a király vagy a királyi tanács által hozott döntések nyilvános kihirdetésének, esetleg megerősítésének helyszínéül funkcionált.

A korai rendi gyűlések fontos funkciója volt a trónutódlás kérdésében való döntés is, ami persze ebben az esetben is gyakran csak formális kereteket nyújtott a bárói csoportok vagy a királyi udvar által már eldöntött kérdések tudomásul vételéhez vagy formális megerősítéséhez.⁴¹ Mégis, a középkori parlamentek többször is valóságos szerephez jutottak, sőt egyes esetekben a kialakulásuk is összekapcsolódott az utódlás kérdésével. Ilyen ügy vezetett az 1188-ban Leónban tartott gyűléshez is, ahová IX. Alfonso király a főpapok és a nemesek mellett a városok választott polgárait is meghívta, és amelyen a rendek előtt felesküdt a szokások megőrzésére, és ünnepélyesen megígérte, hogy a rendek megkérdezése nélkül nem fog háborúzni – az első olyan gyűlés, amelyen a városok választott képviselői is részt vettek, lényegében véve tehát egy koronázási ceremónia volt.⁴² Miután Aragóniában a királyi család 1410-ben kihalt, két évvel később az aragóniai, a katalán és a valenciai rendi gyűlések közös ülésen választották ki az új uralkodót több trónigénylő közül (I. Juan kasztíliai király Fernando nevű fiát). A választott királyságokban pedig – mint amilyen évszázadokon keresztül például a lengyel, a magyar vagy a svéd országgyűlés volt – a rendi gyűlés eleve rendelkezett a királyválasztás teljes vagy korlátozott jogával.⁴³

A rendi gyűléseknek tényleges befolyása lehetett a trónutódlásban akkor is, ha formálisan nem ők választották meg a királyt, különösen akkor, ha nem volt elismert trónöröklési rend, ha az vitatott volt, vagy ha a trónörökös kiskorú volt,⁴⁴ és régenst vagy régenstanácsot kellett választani az új uralkodó nagykorúvá válásáig. Ezek kedvező alkalmakat teremtettek arra, hogy a rendek feltételeket támasszanak az új uralkodó vagy a trónörökös elfogadásához. Amikor például Brabant hercegségben 1312-ben régenstanácsot alakítottak, amely a kiskorú trónörökös helyett kormányozta a fejedelemséget, a rendek olyan törvényt elfogadását érték el, amely elismerte, hogy az alattvalók megtagadhatják az engedelmisséget a hercegnek, ha az megsérti privilégiumaikat (ebből eredt aztán az az egészen 1794-ig fennmaradt hagyomány, hogy trónra lépésekor minden új hercegnek részletes hitlevelet kellett elfogadnia). A XV. században a rendek Csehországban is jelentős szerepet játszottak a trón betöltésében, a század első felében pedig a porosz rendeknek nagy szerepe volt abban, hogy – miután 1454-ben a nemesség és hat vá-

⁴¹ Az angol parlament például a XIV. században két királyt – 1327-ben II. Edwardot, 1399-ben pedig II. Richardot – is letett, de ez a rivális bárói ligák küzdelmének az eredményét tükrözte.

⁴² Ld. BLOCKMANS (8. lj.) 2006, 39.

⁴³ Korlátozott volt a királyválasztás joga, ha az országgyűlés csak meghatározott személyi körből – a leggyakrabban az uralkodócsalád férfi tagjai közül – választhatott.

⁴⁴ 1214-ben Aragóniában azonban abból a célból tartottak a nemesek és a városok küldötteinek részvételével általános gyűlést, hogy hűséget esküdjenek a gyermekkirály Jaume-nek.

ros küldöttei megtagadták az engedelmességet a teuton rendnek – Poroszország széles körű autonómia fenntartásával a lengyel királyság része lett. Már egyes korai rendi gyűlések is képesek voltak arra, hogy megbuktassák, illetve lecseréljék az uralkodóházat – így például 1282-ben az Anjou-házat az Aragóniai dinasztiára Szicíliában –, de ezek inkább rendkívüli történelmi helyzetekhez kötődtek, a rendi gyűlések formálisan is elismert szerepe a leggyakrabban a király ünnepélyes megerősítésére, illetve az uralkonak tett hűségükre korlátozódott.

A kora középkori parlamentek ugyancsak inkább gyakorlati, semmint közjogi funkciója volt politikai támogatás nyújtása az uralkodónak. Nemcsak Szép Fülöpnek volt konfliktusa a pápával (ami az első Általános Rendi Gyűlés összehívásához vezetett 1302-ben), hanem a Német-Római Birodalom részeként önálló fejedelemséget alkotó Bajorország uralkodója, Lajos király is ellentétbe került a pápával 1338–1344 között, és ezért kereste alattvalói támogatását, beleértve a városokat is.⁴⁵

Az első rendi gyűlések fontos sajátossága – s mint láttuk, egyik meghatározó ismérve – képviseleti funkciójuk volt, amely, mint tudjuk, állandósult, s minden későbbi parlamentnek is nélkülözhetetlen jellemzőjévé vált. Az ibériai, az angol és néhány más példa azt mutatja, hogy a király által elvárt, feudális eredetű szolgálatok ellentételezéseként igen korán megjelentek azok a politikai igények, amelyek a rendi előjogok védelmére, illetve a királyi hatalom által okozott sérelmek orvoslására irányultak. Ezek többnyire összefüggtek egymással: a rendi gyűlések például gyakran tiltakoztak idegen tanácsadók kinevezése ellen Csehországtól Magyarországon és egyes német fejedelemségeken át az Egyesült Provinciákig és Normandiáig, és kapcsolódtak össze azzal a követeléssel, hogy az uralkodó tanácsosait csak a hazai nemesség soraiból válassza ki.

A rendi gyűléseket már kezdettől többnyire az egész *regnum* megtestesítőjének, képviselőjének tekintették, ami nemcsak növelte a parlamentek presztízsét, hanem a közös döntések legitimitását is erősítette; ha a rendi gyűlés az egész országot képviselte, akkor határozatai nyilvánvalóan mindenkire egyaránt kötelezők, azokra is, akik nem vettek részt rajta. A korai parlamentek képviseleti jellegének hangsúlyozása tehát kormányzati érdek is volt, nem csupán a rendek olyan önmeghatározása, amellyel tárgyalási pozícióikat igyekeztek erősíteni. II. János aragóniai király például már egy 1301-ben Leridában tartott rendi gyűlés kapcsán úgy rendelkezett, hogy a *Cortes* döntései kötelezők a jelenlévőkre és a távollévőkre, de az itáliai középkori parlamenteket, mint például a friulit is az egész pátria képviselőjének tekintették, vagyis a rendi gyűlések nemcsak a jelenlévők, hanem az egész ország nevében tanácskoztak és döntöttek.⁴⁶

⁴⁵ Ld. BLOCKMANS (8. lj.) 2006, 43.

⁴⁶ Ld. MARONGIU (15. lj.) 224–225.

A képviseleti intézmények hatékonysága természetesen a király és a rendek közti politikai erőviszonyoktól függött. Ahol, mint Franciaországban, a korona más módot is talált a szükséges bevételek megszerzésére, mint a rendek országos összehívását, ott az országgyűlés jelentősége csökkent, vagy akár hosszú időre meg is szűnt. De Angliában is nagyon megritkultak a parlamentek 1450 után, a százéves háború vége felé, mert a hadviselés nem igényelt többé extra bevételeket. És persze viszont: ha a rendi gyűlést válsághelyzetekben hívták össze, a rendek sokkal több mindent képesek voltak elérni, mint akkor, amikor a király nem volt rászorulva az azonnali pénzügyi vagy katonai segítségükre.

A rendi képviseletnek nemcsak a parlamentek voltak a fórumai; helyileg a városi tanácsoknak is voltak képviseleti funkcióik, főleg Észak-Itáliában, a gazdag németalföldi városokban vagy a német császári városokban. Érdeemes megjegyezni továbbá, hogy bár a városok küldöttei mindenhol az első két rend után, gyakran sokkal később jelentek meg az országos gyűléseken, ez nem jelentette, hogy – legalábbis a fontosabb kereskedelmi és politikai központok – érdekeiket egyáltalán ne tudták volna megjeleníteni vagy képviselni. Az uralkodók mindig is szívesen tárgyaltak külön a városokkal, ha azok hajlandók voltak a korona igényeinek legalább részleges kielégítésére, mert ezzel megkímélték őket az országos rendi gyűlés megrendezésének gyötrelmeitől. Másrészt a korabeli Európa jelentős városközretei, vagy a hasonló típusú vagy érdekű (például kereskedő-) városok ligákba, azaz szövetségekbe – mint amilyen a Lombard Liga, a Hanza-szövetség vagy a kasztíliai *hermandades* volt – tömörültek, hogy a közös érdekű ügyekben, együttesen léphessenek fel a központi kormányzattal szemben. Ezek egy része kivételesen nagy erőt képviselt, mint a Hanza-városok, amelyek 1356-ban hoztak létre ligát, s gyakran tartottak közös gyűléseket (*Hansetag*), vagy például az észak-itáliai városok, amelyek még háborút is viseltek Barbarossa Frigyes ellen, s nem is voltak rászorulva rendi képviseleti szervek létrehozására, vagy hogy más rendi gyűlésekhez csatlakozzanak. Ez utóbbi esetben ennek az is az oka lehetett, hogy Itáliában a humanista gondolkodók (mint például Machiavelli) republikánus érzelműek voltak, a képviseletet pedig olyan szerveknek tekintették, amelyek az uralkodóval való tárgyalásra valók, továbbá gyakori volt, hogy a környező településeket is uralták, s így nem voltak érdekeltek abban, hogy tárgyaljanak velük, vagy hogy azok esetleg a gyűlésben összefogjanak ellenük.⁴⁷

Végül megemlíthető, hogy a rendi gyűlések számos egyéb fontos és kevésbé fontos ügygel is foglalkoztak a hadüzenettől és békekötéstől a pénz értékéig, attól függően, hogy uruk és királyuk mit akart velük megtárgyalni.

⁴⁷ Ld. KOENIGSBERGER (15. lj.) 2001, 6.

5. A XIII. és XIV. századi rendi gyűlések összetétele

A rendi alkotmányokról szóló klasszikus munkájában a német jogtörténész Otto Hintze a rendi gyűlések két alaptípusát vélte felfedezni: a kétkamarás és az ún. háromkuriális rendszert, azon az alapon, hogy a rendek milyen összeállításban tárgyaltak a gyűlések alkalmával. A kétkamarás rendszerek ideáltípusának az angol parlamentet tekintette, s úgy gondolta, hogy ez a modell azokra az országokra volt jellemző, amelyek a korábbi Karoling Birodalom központi területeit vették körül, vagyis az észak-európai monarchiákra, a lengyel királyságra, Magyarországra és Csehországra. Ezzel szemben a háromkamarás rendi gyűlések – amelyben a három klasszikus rend három kúriában elkülönülve tanácskozott – mintája Franciaország volt, de ide sorolta Aragóniát, Nápoly-Szicíliát, a német fejedelemségeket, míg az egész Német-Római Birodalmat közelebb állónak tartotta az első típushoz. Hintze szerint a történelmi és geográfiai választóvonalat is az jelentette, hogy a késő középkorban létrejövő és megszilárduló rendi monarchiák korábban a Karoling Birodalomhoz tartoztak, vagy sem.⁴⁸

Jóllehet a rendi gyűlések összetétele szempontjából mind a Karoling Birodalomhoz való tartozás kérdése, mind pedig a Hintze által a rendi gyűlések tagozódásából a későbbi fejlődés tekintetében levont következtetések erősen vitathatók,⁴⁹ számunkra itt elég annyit megjegyezni, hogy a rendi gyűlések szervezeti tagoltsága a legtöbb esetben tükrözte az adott ország rendi tagozódását, bár ez nem azonnal jött létre, hanem hosszú folyamat volt. A parlamenti kamarák rendek (*ordo, orders, estates, états, stände, stati, bracci, stamenti*) szerinti szétválása a formális intézményesedés, illetve az adott rend önálló státusa elismerésének a jele volt.

Az első két rend, a földbirtokos arisztokrácia és a papság már Nagy Károly frank, majd I. Ottó német-római császár idejében megszerezte azt a hatalmat és státust, amely biztosította képviselőit az első rendi gyűlésekben. Ezzel szemben a városok, illetve egészen pontosan a városok azon köre, amelyeket a király feljogosított a részvételre, csak később, egyes helyeken évszázados késéssel csatlakoz-

⁴⁸ Ld. HINTZE (4. l.) 124–125.

⁴⁹ Egyrészt a Hintze által adott kategóriák alól több kivétel is van, így például a nápolyi és szicíliai vagy az észak-európai monarchiákban ugyancsak három, sőt négykamarás rendi gyűlések működtek, holott ezek szintén az egykori Frank Birodalom határain kívül helyezkedtek el. Másrészt azokban az országokban, amelyekben a kétkamarás modell terjedt el, többnyire éppúgy három rendre tagozódott az ország, mint ott, ahol mindegyik rend külön tanácskozott. Azt pedig, hogy a rendi képviselői belső szerkezete hogyan alakult, a rendek közti erőviszonyok határozták meg. Lehet, hogy a rendek eltérő fejlődési utakat követtek Angliában, Lengyelországban vagy Magyarországon, vagy hogy a rendi gyűlés szerkezetét egyéb körülmények is befolyásolták, de ez más országokra is igaz volt; a Német-Római Birodalomban például, amely pedig a Karoling-monarchia központi területeit is magában foglalta, a hét választófejedelem – önálló rendként – külön kúriát alkotott, ami szintén nem illett a rendi képviselői tipikus struktúrájába. Végül pedig Hintze azon következtetését, amely szerint a XIX. századi abszolutizmus és parlamentarizmus kormányformái is e két típusnak megfelelően alakultak volna ki, lényegében semmi sem támasztja alá.

hatott a parlamenthez, amikor adózási kapacitásukat az uralkodó már nem nélkülözhetette. A harmadik rendhez azonban több országban nemcsak a városok, hanem a vidéki (megyéenként, grófságoként) szervezett kis- és középnemesek („lovagok”, dzsentrik), és az alsópapság is hozzátartozott, míg más helyeken a nemesség elvileg egyetlen közös rendet alkotott (vagy legalábbis ilyen aspirációi voltak).

Az egyes rendek tagjai eltérő jelvényeket és ruházatot viseltek (általában a parlamentben is), és meghatározott előjogaik voltak, így például csak a saját rendjükhöz tartozók bíraskodhattak felettük, és bizonyos mentességeik is voltak. Az önálló rendi státus teljes körű elismerését jelentette a rendi gyűlésbe szóló királyi meghívás, illetve az azon való, saját joga alapján alapuló részvétel joga.

Megjegyzem, a legtöbb esetben a rendeknek saját belső tagozódásuk is volt, amely szerint még az elkülönült rendi kamarákban is megkülönböztették a különböző társadalmi csoportokhoz (*ordines, gradus*) tartozókat,⁵⁰ illetve az egyéni méltóság (cím, rang, hivatalviselés) szerint elkülönülő tagokat (amit rendszerint a felszólalás és a szavazás sorrendje, az ülésrend, esetleg a szavazat eltérő súlya fejezett ki). Angliában például a papi rend (*clerus*) a prelátusok és a proktorok (az alsópapság képviselői) *gradus*-aira tagolódtak, a főnemesség körébe különböző, többnyire örökletes címmel rendelkezők (hercegek, grófok, márkik és bárók) tartoztak, a harmadik rend pedig a megyék lovagjaira, illetve a városok polgáira oszlott.⁵¹ Az aragóniai királyságban a nemesi rend is megosztott volt a fő- és a köznemesek (*ricos hombres* és *hijosdalgo*) között stb.

A rendek közti és a rendeken belüli erőviszonyok országoként és koronként változtak, de számos országban voltak olyan adottságok, illetve történelmi körülmények, amelyek meghatározták vagy tartósan befolyásolták a köztük lévő egyensúlyt. A földbirtokos arisztokrácia vagy annak egyes részei (például az udvarhoz vagy a királyi tanácshoz tartozó mágnások) például kezdetben csaknem mindenhol domináns szerepet játszottak, míg később egyes országokban a jelentős számú (köz)nemességnek volt meghatározó szerepe, mint Lengyelországban, máshol viszont, ahol az ország gazdasági erejét a városi polgárság adta, a városoknak (mint például a németalföldi tartományokban, különösen Flandriában, Brabantban vagy Hollandban). A kasztíliai és a valenciai rendi gyűlésben például a két legjelentősebb város, Barcelona és Valencia a szavazatok kb. felét birto kolta, és dominálta a harmadik rend (*brazos*) gyűléseit, akárcsak Flandriában Gent, Bruges és Ypres.

⁵⁰ A XIV. század elején született, a korabeli angol parlamentek eljárásrendjéről fennmaradt feljegyzés, a *Modus tenendi parliamentum* például hat *gradus*-t különböztetett meg [ezek sorrendben: (1) a király, (2) az érsekek, püspökök, apátok és priorok, (3) a papság proktorai, (4) az earl-ök és bárók, (5) a megyék lovagjai, és (6) a városok képviselői, polgárai], amelyek, mint ismer, két kamarában foglaltak helyet.

⁵¹ RUSSELL, Josiah Cox: Early Parliamentary Organization. *The American Historical Review*, Vol. 43. No. 1. October 1937, 8.

Bár a három rendi (papság, nemesség, polgárság) struktúra a késő középkori és kora újkori Európában széles körben elterjedt volt, nem volt általánosan bevett formáció, legalábbis a rendi gyűlések összetételét illetően. A hagyományos három rendből – egy időre vagy végleg – el is tűnhetett valamelyik. Erre több példa is volt a reformációt követően, amikor is a korábbi katolikus klérus úgyszólván kikopott a rendi gyűlésből számos német fejedelemségben, ahogy a papság Csehországban is kiesett a huszita forradalom után. A németalföldi Holland tartományban például a *Staten-Generaal* a nemesség és hat város képviselőiből állt, míg a papságnak nem volt képvisellete. Lengyelországban a *Sejm* csak a nemesség képvisellete volt, Svédországban pedig a papi rendben nemcsak az egyházi vezetők, hanem az alsópapság is képviselve volt, valamint külön rendje volt a parasztságnak.

Fontos megjegyezni, hogy a hagyományos három rendi társadalmi tagozódás nem reprezentálta a társadalom egészét, hanem csupán a kiváltságos osztályoknak biztosított helyet a politikai döntéshozatalban. Néhány középkori ország társadalomfejlődése továbbá nem követte a klasszikus három rend szerinti mintát, amennyiben egy negyedik rend, a parasztság is hasonló elismerést nyert, mint például a Német-Római Birodalom némelyik tartományi gyűlésében, így Frízföldön, Bajorországban és Tirolban, avagy Svédországban, ahol a XV. században kialakult *Riksdag*-ban kezdettől fogva negyedik rendként voltak képviselve. De a földműveseknek képvisellete volt egyes svájci hegyi kantonokban is, mint Oberwallisban és Graubündenben már a XIV. század végétől.

A rendek saját jogú képvisellete sem jelentette feltétlenül az illető renchez tartozók érdekeinek hatékony megjelenítését, még ha el is fogadjuk, hogy voltak ilyen közös érdekek. A rendi gyűlésben személyesen részt vevő főnemesség összetételét például az első századokban sok uralkodó hatékonyan befolyásolhatta, minthogy a mágnásokat személyes meghívólevéllel kellett meghívni, s a királyoknak kezdetben nagy szabadságuk volt abban, hogy kiknek küldenek ilyen meghívást. A harmadik rend küldötteinek összetételét is többféleképpen lehetett befolyásolni, például olyan politikai nyomással, hogy megyei vagy városi követnek a korona helyi vagy területi tisztviselőit válasszák meg. Az angol parlamentben például 1445-től a városi képviselők nem helyben lakó polgárok is lehettek, így a városi küldöttek között számos dzsentri és idegen is volt. Az erős monarchiáknak egyébként is több eszközük volt a rendi gyűlés összetételének befolyásolására, vagy a rendi ellenállás csökkentésére a királyi patronázstól⁵² a követküldő városok körének kibővítéséig. Ráadásul azok, akiket megválasztottak, gyakran igyekeztek ezt a pozíciójukat egyéb hivatalokra váltani (ahogy a petíciókat is sokszor egyéni érdekek képviselétére használták).

⁵² Az 1439 és 1509 közötti kb. 700 megyei lovag 81%-a békebíró, azaz királyi tisztviselő volt, s a helyi sheriffek kb. felét pályafutásuk során parlamenti képviselőnek is megválasztották. Ld. BLOCKMANS (8. lj.) 2006, 63.

6. A középkori parlamentek működése

A fentiekben már többször utaltam a korai rendi gyűlésekre vonatkozó források hiányaira vagy megbízhatatlanságára. Amikor sok esetben még az sem biztos, hogy egy-egy, a korabeli krónikákban említett gyűlésre egyáltalán sor került-e a valóságban, nem meglepő, hogy csak nagyon kevés megbízható információ van a középkori parlamentek működési rendjéről.

A rendi gyűlés összehívásának és felosztatásának joga a középkorban mindvégig a király prerogatívája volt. Ennek keretében ő volt jogosult meghatározni az országgyűlés helyét, időpontját és témáit, azaz célját is. Az uralkodó összehívási jogát csak szokások korlátozták, mint például arra vonatkozóan, hogy kiket kell(ene) meghívnia, vagy, hogy a gyűlés megtartása előtt hány nappal kell a meghívókat elküldenie – Angliában és Skóciában például a szokás szerint 40 nappal korábban, a német fejedelemségekben legalább hat héttel a gyűlés előtt.⁵³

Több olyan középkori karta is fennmaradt – mint például Angliából az 1215-ös *Magna Carta Libertatum* vagy Magyarországról az 1222. évi *Bulla Aurea* (Aranybulla) –, amelyek ugyan az uralkodó és a nemesség évenkénti találkozását írták elő, de ezeket a gyakorlatban nem sikerült megvalósítani.

A korábbi meghatározás szerint egy gyűlést csak akkor lehet a korai parlamentek közé sorolni, ha valamilyen mértékben intézményesült, aminek pedig elengedhetetlen feltétele, hogy bizonyos időközönként összehívják, azaz rendszeressé váljon a működése. A kezdeti időkben, vagyis az első országgyűlések megalakulását követő néhány évtizedben ez csak ritkán jelentett előre elhatározott, rendszeres időközönként megtartott gyűléseket, habár láthattunk példákat erre irányuló rendi törekvésekre, sőt, uralkodói ígéretekre.

Az angol parlament például a XIV. században összesen 151-szer ülésezett, néha évente háromszor is, máskor azonban évekig egyáltalán nem ült össze, sőt még ennek a századnak az első felében is sokkal gyakrabban ülésezett, mint később.⁵⁴ A kasztíliai *Cortes* 1379 és 1520 között kb. 90-szer ült össze, de itt is voltak többéves szünetek; 1480 és 1498 között egyáltalán nem hívták össze. Ugyanakkor az intézményesülést mutatja, hogy a rendi gyűlés már 1289-től a három rend tagjaiból egy olyan ún. általános bizottságot (*diputacion del general*) választott, amely folyamatosan működött abban az időben is, amikor a gyűlés nem ülésezett (ez a szokás más ibériai rendi gyűlésekben is elterjedt). A „deputáció” feladata az volt, hogy ellenőrizze

⁵³ Henry Richardson angol középkortörténész az angol, a skót és a német példa hasonlóságait azzal magyarázza, hogy a XIII. században több személyi kapcsolat lehetett a különböző országok parlamentjei között. RICHARDSON 1928, 165. A német tartományi gyűlésekben azonban a szokás nem a 40 napos határidő volt, hanem az, hogy legalább hat héttel korábban kellett elküldeni a meghívóleveleket, a pontos határidő azonban nagy változatosságot mutatott. EHRENBERG, Hermann: *Der deutsche Reichstag in den Jahren 1273–1378. Ein Beitrag zur deutschen Verfassungsgeschichte*. Verlag von Veit & Comp., Leipzig, 1883, 10–11.

⁵⁴ BLOCKMANS, W(im) P(ieter): A typology of representative institutions in late medieval Europe. *Journal of Medieval History*, Vol. 4, No. 2, 1978, 196.

a Cortes által is elfogadott törvények végrehajtását és a megszavazott adók felhasználását, továbbá hogy megvizsgálja a király esetleges szükséghelyzetre való hivatkozásának megalapozottságát.⁵⁵

A legtöbb francia provinciális rendi gyűlés a XIV. és XV. században évente egyszer gyűlt össze, és ezek a korai parlamentek is választottak bizottságot az ülések közti időre (*commissions intermédiaires*). A rendi érdekek folyamatos őrzésére, vagy a megajánlott adók felhasználásának felügyeletére több itáliai rendi gyűlés is megbízottakat vagy bizottságokat választott, mint például a piemonti, ahol három vagy négy ún. *eletti*-t bíztak meg ilyen feladatokkal, s az intézmény mindaddig működött is, amíg a tartományt 1420-ban Velence meghódította, de Friuliban is működtek ilyen bizottságok. Hasonló típusú ellenőrző bizottságokat a német fejedelemségek rendi gyűlései is létrehozta, akárcsak Németalföldön a brabanti országgyűlés.⁵⁶

A társadalmi hierarchiában betöltött szerepet már a korai rendi gyűlések ülésrendje is tükrözte – a főrendi tagok tekintetében a címek és rangok fontosságát általában híven kifejezte, hogy ki milyen közel foglalhatott helyet a király trónusához. Angliában például hosszú ideig vita volt a canterbury és a yorki érsek között, hogy melyiküknek van joga a király jobbján helyet foglalni,⁵⁷ de hasonló konfliktus később, a XV. század közepén a lengyel *Sejm*-ben is előfordult a gnieźni érsekprímás és a krakkói érsek-bíboros között.⁵⁸

A középkori parlamentek működése nagyon informális volt, kiforrott eljárási szabályok nélkül, ahol a működési módot, illetve a tárgyalási rendet legfeljebb az időben és térben folyamatosan változó, alakuló szokások irányították. S még ha lehet is néhány közös jellemzőt azonosítani (mint például a gyakori szabad ég alatti, vagy az időnkénti fegyveres megjelenés hagyományát), általános tendenciákról alig beszélhetünk.

Kulcsszavak: rendi gyűlések, parlamentek, képviselő, középkor, intézménytörténet

SZENTE ZOLTÁN

tudományos tanácsadó,

MTA TK Jogtudományi Intézet; egyetemi tanár,

Nemzeti Közszerzői Intézet,

ÁKK, Alkotmányjogi Intézet;

szente.zoltan@tk.mta.hu

⁵⁵ Ld. POST (23. l.) 376.

⁵⁶ Ld. BLOCKMANS (54. l.) 1978, 197.

⁵⁷ Ld. RUSSELL (51. l.) 4.

⁵⁸ DÜCKER, Julia: Reichsversammlungen im Spätmittelalter. Politische Willensbildung in Polen, Ungarn und Deutschland. Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern, 2011. 48.

